

DIN NOU DESPRE VOCABULARUL RELIGIOS MOȘTENIT: CU PRIVIRE LA FONDUL LEXICAL PANROMANIC

DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ*

1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

Studiul de față s-a putut materializa în contextul deciziei de a relua, în scopul aprofundării, al nuanțării, dar și al corectării acolo unde, desigur, se va impune, o parte dintre problemele discutate în teza noastră de doctorat consacrată terminologiei religioase a românei (vezi Teleoacă 2005), și anume chestiunea *vocabularului religios moștenit*. Aceasta presupune inclusiv un efort de aducere la zi a bibliografiei (vezi, în acest sens, valorificarea unor lucrări de specialitate recente, monografiile, studii comparative și contrastive, dicționare etimologice realizate în context romanic¹ și nu numai², tratate de istoria limbii române ș.a.m.d.), astfel încât analiza în context romanic să poată fi aprofundată prin formularea unor observații consistente, dar și mai nuanțate privind similitudinile, precum și divergențele în arie romanică. O altă noutate, raportat la cercetarea din 2005, rezidă în obiectivul de urmărire a inventarului lexical delimitat în unele dintre textele bisericești moderne³ și la nivelul limbii populare⁴, remarcă valabilă cu referire la română. În aceeași ordine de idei, ne-am propus să urmărim ocurențele online în pagini actuale în limba română, în special ale anumitor sintagme în interiorul cărora lexeme ale vocabularului laic capătă accepție religioasă (vezi, de ex., *fețe bisericești*, *cinstitute fețe* ș.a.). Așa cum am precizat anterior, în unele cazuri se vor impune și corijări, având în special ca reper informații de ultimă oră în domeniu. Făcând această observație, ne referim inclusiv la posibilitatea de reconsiderare

---

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Jordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București, România (danielateleoaca@gmail.com).

¹ Vezi, de ex., DÉRom (*Dictionnaire étymologique roman*), Nancy, ATILF/Analyse et traitement informatique de la langue française (online: <http://www.atilf.fr/DERom>).

² Vezi *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR) (coord. Ion Giurgea și Cristian Moroianu), volumele apărute până în prezent la Editura Academiei Române: [A–B] 2011, [Ca–Cizmă] 2015, [Clac-cyborg] 2018, [A, serie nouă] 2021 și D [Da–Djimm] 2022 (online: <https://delr.lingv.ro/>).

³ Vezi la Bibliografie/Surse: BI 1980, BO 1988, BP 1990, CC 1993, ÎCO 1992, L 1974, M 1992, NTC 1992, Rug. 1987, Rug. 2004 și Rug. 2007.

⁴ Avem în vedere în special ocurențele termenilor religioși în bogata literatură paremiologică, așa cum figurează aceasta în colecția Zanne, dar și în cele trei volume realizate de teologul Al. Stănciulescu-Bârda (2017, 2018, 2019) pornind de la această monumentală colecție.

a apartenenței termenilor la o categorie etimologică sau alta. În acest context, de pildă, un termen cum este *quadragesima* (> rom. *păresimi* „postul mare, al Paștelui”) va fi discutat, în acord cu punctul de vedere asumat în DÉRom, în categoria termenilor cu arie largă de difuzare în România, iar nu a celor panromanici, așa cum este tratat acesta în Teleoacă (2005), pornind de la surse (romanice) etimologice mai vechi. Într-o situație similară se află și verbele *coronare* și *laudare*. Alte tipuri de modificări vor viza transferul din subcategoria cuvintelor laice utilizate contextual cu accepție religioasă în subcategoria termenilor propriu-zis religioși, reperul unei astfel de redistribuiri fiind româna, iar nu latina (vezi cazul verbului *cununa/coronare* sau al substantivelor *fin/*filianus*, *cumătru*, *-ă/* (posibil lat.) *compater*, *commater* și *nun/nonnus*). Alți termeni, dimpotrivă, vor fi mutați din subcategoria termenilor religioși în subcategoria cuvintelor ce dobândesc contextual o accepție religioasă (vezi cazul subst. *lumânare/luminaria*), respectiv din subcategoria termenilor religioși sau utilizați contextual cu accepție religioasă în subclasa termenilor evocatori ai unor credințe și superstiții; este și cazul substantivelor *cărindar/calendarius* și *boace/vocem* (vezi și transferul invers, din subcategoria „credințe și superstiții” în subcategoria termenilor propriu-zis religioși, ilustrat de vb. *blestema/blasphemare*, *blastimare*).

Inventarul termenilor panromanici, ca de altfel și restul inventarelor aferente celorlalte subclase etimologice (vezi termenii cu arie largă de difuzare în România, termenii cu arie restrânsă și termenii moșteniți exclusiv în română), a fost alcătuit plecând în special de la dicționare etimologice ale limbii latine și ale limbilor romanice (vezi, în primul rând, Ernout, Meillet 1959/2001, REW 1972, dar și Corominas 1954, 1955, 1956 sau Cortelazzo, Zolli 1990, 1991, 1992). Utile s-au dovedit și datele prezente în tratate de istorie a limbii (vezi TILR 1969 și TILR 2018), precum și în unele lucrări de romanistică consacrate terminologiei religioase (vezi, de ex., Tagliavini 1963). *Dicționarul* lui Walther von Wartburg (FEW) a reprezentat o importantă sursă de documentare în ceea ce privește situația din Galoromania și nu numai, precum și un reper valoros în completarea, eventual corijarea unor aspecte din REW, dar și din alte lucrări valorificate. Nu în ultimul rând, dorim să menționăm DÉRom, dicționar care ne-a furnizat material prețios, adus la zi, ce și-a dovedit utilitatea în demersul de clasificare a lexicului (religios) moștenit.

Inventarul termenilor panromanici include un număr de 32 de lexeme, după cum urmează:

ALTARE (ALTARIUM), ANGELUS, CANTARE, CORONA, CREDERE, CRUX/CRUCEM, DEUS, DOMINUS, DULCIS, FACIA, FILIUS, FRATER, FRUCTUS, IEIUNARE (*AIUNARE), IUDEX, IUDICARE, LEX/LEGEM, NUPTIAE, PAGANUS, PARENS/PARENTEM, PASCHA, PASTOR, PAX/PACEM, POPULUS, PRESBYTER (PRAEBITER), SANCTUS, SCRIPTURA, SICCUS, SIGNUM, SORS/SORTEM, TUMBA și VOX.

Așa cum se poate observa, am distribuit aici în primul rând o serie de lexeme religioase (vezi *altare*, *angelus*, *crux*, *Deus*, *ieiunare*, *paganus*, *Pascha*, *presbyter*,

sanctus, *Scriptura* și *tumba*), precum și numeroase cuvinte ale vocabularului laic utilizate contextual cu accepție religioasă – subinventar delimitat având drept criteriu statutul semantic al termenului în română, în speță în româna actuală (vezi *cantare*, *corona*, *credere*, *Dominus*, *dulcis*, *facia*, *filius*, *frater*, *fructus*, *iudex*, *iudicare*, *lex*, *nuptiae*, *parens*, *pastor*, *pax*, *populus*, *siccus* și *signum*), respectiv doi termeni sugestivi pentru aria semiotică a „credințelor și superstițiilor” (vezi *sors* și *vox*).

În cele ce urmează, ne vom opri la o serie de aspecte, între care menționăm: statutul termenului/etimonului latin panromanice (vezi eventuala relație a unora dintre acești termeni cu greaca [biblică], semantismul religios vs laic, atestarea epigrafică și relevanța unor atestări de acest tip, modificări formale sau/și semantice suportate de unii dintre acești termeni înainte de a fi fost moșteniți); unitatea/concordanța românei cu (celel)alte limbi romanice; factorii în relație cu care ar putea fi înțelese o serie de fapte lingvistice specifice în exclusivitate românei; regăsirea unora dintre termenii latini panromanici în albaneză; conservarea la sudul Dunării; atestarea în primele texte românești, dar și în discursul bisericesc modern/actual; ocurențele în paremiologia românească; concurența dintre unii termeni panromanici moșteniți și dubletele lor sinonimice slave bisericesti; gradul de apartenență a acestui fond lexical panromanice la vocabularul reprezentativ al românei, dar și al celorlalte limbi romanice ș.a.m.d.

2. TERMENI RELIGIOȘI

Unii dintre termenii latinești panromanici reprezintă la origini împrumuturi din limba greacă (biblică) (vezi, de ex., *angelus*, *Pascha*, *presbyter* sau *tumba*), în alte cazuri influența grecească fiind recognoscibilă în plan semantic (vezi termeni precum *Dominus*⁵, *sanctus* sau *scriptura*, al căror semantism religioasă constituie expresia unor calcări semantice efectuate după greacă).

Cel puțin unii dintre acești termeni cunosc atestări epigrafice chiar din primele secole creștine (vezi Pârvan 1911 sau Mihăescu 1960). În acest context, atestările epigrafice furnizează argumente în favoarea faptului că sensul creștin trebuie să se fi generalizat după secolul al III-lea (vezi *angelus* sau *sanctus*, acesta din urmă menționat în inscripții chiar pentru sec. al II-lea), în alte cazuri acestea fiind concludente pentru existența în latină și a altor variante exceptând forma clasică a unui termen sau a altuia (vezi, de ex., lat. *presbyter*, pentru care au fost semnalate în inscripții și variantele populare *praebiter*, respectiv *prebiter*, cu care a fost pusă în relație și forma moștenită din română). Sunt și situații în care un termen latinesc (panromanice) nu este atestat epigrafic mai devreme de secolele al IV-lea – al VI-lea, însă accepția religioasă a acestuia trebuie să fie anterioară acestei date (vezi lat. *paganus*).

⁵ Din rațiuni metodologice, am optat pentru discutarea împreună a tuturor celor trei termeni care lexicalizează accepția „divinitate creștină supremă” în română, deși numai unul dintre aceștia este termen religioasă panromanice (este vorba despre descendentul lat. *Deus*).

Înainte de a fi fost moșteniți, o serie de termeni latini/din latina clasică au suferit modificări formale sau/și semantice. De pildă, lat. *ieiunare* a trecut în limbile romanice prin varianta intermediară *aiunare (REW 4581; vezi și Mihăescu 1993: 298). Unele dintre modificările semantice sunt în relație cu fenomene specifice de *înnobilare semantică*, produse în contextul creștinării; perfect ilustrativ în acest sens este lat. *crux*, care la origini desemna un instrument de supliciu. *Paganus* constituie, așa cum este cunoscut, un exemplu de termen (moștenit) ce a generat numeroase polemici privind apariția și dezvoltarea semantismului religios „păgân, necreștin”, aspect discutat în relație cu una dintre opozițiile: sat/oraș (Șăineanu 1929, Goicu 1999: 10 ș.a.), civil = *collegia paganorum*/militar = *militia Christi* (Pârvan 1911: 139)⁶, respectiv particular, profan/(grup) compact, solidar, religios, creștin (Mohrmann 1965: 278–289).

Unitatea/concordanța românei cu (celel)alte limbi romanice se susține, într-o serie de cazuri, dacă vom avea ca reper fapte de limbă circumscrise arhaic, arhaico-dialectal sau dialectal. În acest context, convergențele se vor stabili mai exact dacă vom considera pentru română unele *arhaisme lexicale* sau/și *semantice* în relație cu termeni și sensuri actuale (literare, standard) din restul României. Aspectul semnalat se poate ilustra cu privire la substantivele *sânt* (arh.-pop.) „sfânt” și *scriptură*, acesta din urmă atestat în româna arhaică, dar și în limba mai veche (inclusiv) cu sensul laic „scriere”, similar heteronimelor corespunzătoare din restul limbilor romanice (actuale). Româna este și unica limbă romanică în care descendentul lat. *Deus* nu a fost reținut pentru desemnarea Divinității creștine supreme, opțiunea manifestându-se în favoarea lui *Dominatedeus*, la origini o invocare păgână (TILR 1969: 170 sq.; vezi și FEW III 1949: 131). Totuși, în limba arhaică (în vechile texte românești), formele *Dzeu*, *Dzäu/Zeu*, *Zău* (< lat. *Deus*) se întrebuntau în alternanță cu *Dumnezeu*⁷ (Șăineanu 1999/1887: 88), reminiscențe ale acestui semantism păstrându-se, probabil, azi regional, și anume în Bihor, unde a fost consemnată formula *Zo te cuște!* = „Dumnezeu să te țină în viață!” (vezi, de ex., Drăganu 1920–1921: 309. La alți autori (vezi, de ex., Petrovici 1943: 354 sau Pietreanu 1984: 178), *Zo* (din urarea menționată) a fost explicat ca fiind o formă trunchiată de la *Dumnizo*, iar nu reflexul moștenit al lat. *Deus*. În același timp, continuitatea, fie și parțială, în arie romanică se va putea (re)stabili dacă vom avea în vedere inclusiv faptul că descendenți ai lat. *Dominatedeus* (termen nepanroman) au fost semnalați și pentru unele dintre limbile galoromanice, și anume pentru vechea franceză și vechea provensală, respectiv pentru italiana arhaico-dialectală. Uneori similitudinile vor fi validate prin considerarea unor fapte de limbă consemnate exclusiv la sud de Dunăre (vezi cazul subst. *tumba*, păstrat atât în aromână, cât și în meglenoromână cu sensurile „movilă de pământ”, și „mormânt”).

⁶ Opoziția este particularizată la Popinceanu (1964: 20 sq.) în termeni etnici, *Romanus* fiind echivalat prin *christianus*, în timp ce *Non-romanus* corespunde lui *paganus*.

⁷ Așa cum se știe, în etapa modernă/actuală, *zeu* lexicalizează alte accepții (vezi *zeu* „zeitate de sex masculin în religiile politeiste”), în varianta *zău* acesta specializându-se ca interjecție (vezi lat. *Per Deum!*).

Formulând observațiile de mai sus, nu putem să nu remarcăm limitele unor corespondențe de acest tip, care țin nu doar de stabilirea similitudinilor/paralelelor considerând etape distincte cronologic, ci și de faptul că, după toate probabilitățile, nu întotdeauna, poate doar uneori termenii conotați azi arhaic/arhaico-regional vor fi constituit și termenii fundamentali, utilizați într-o limbă romanică sau alta, pentru lexicalizarea unui anume concept, deși aceștia se vor fi întrebuințat la un moment dat alternativ cu termenii sinonimi reținuți în limbile actuale. În acest context, lucrurile se cuvin a fi disociate dacă vom lua în discuție substantivele *sânt* și *Zo*, după toate probabilitățile doar *sânt* reprezentând, măcar într-o anumită etapă de evoluție a românei arhaice, termenul selectat în mod predilect, chiar exclusiv (desigur, până la efectuarea împrumutului paralel din slava bisericească), pentru desemnarea noțiunii respective. În acest sens, prezintă relevanță nu doar foarte buna sa reprezentare în primele texte românești, ci și faptul că *sân(t)* (+ nume de sfinți) a putut constitui baza de creare/derivare a unor formații verbale, adjectivale și substantivele (vezi, de ex., *a (se) sânvășia*, *sântiliesc*, *sânjor*), inclusiv a unor structuri onomastice (vezi, de ex., *Sâncrai*, *Sângiorz* și *Sânnicolau*) sau a unor fitonime, precum: *sânicoară*, *sângiorgel*, *sântion*, *floarea Sângiorgiului* sau *pita lui Sântion* ș.a. (Panțu 1929, Borza 1968).

Așadar, româna este o limbă romanică, dar și o limbă *altfel* romanică, observație care se poate argumenta cu referire și la alți termeni, în speță lexeme ale limbii române actuale, registrul standard. De pildă, lat. *dominus*, deși panromanic, doar în română a fost continuat (și) cu accepție religioasă, în acest context paralela cu limbile romanice occidentale stabilindu-se prin descendenții lat. *senior(em)*, un comparativ de superioritate (vezi și Tagliavini 1963: 5 sq.). *Paganus* furnizează un alt exemplu în același sens. Astfel, dacă în română acest termen s-a conservat exclusiv ca termen religios (aspect pus în relație cu pătrunderea sa mai târzie în limbă, în acest context *pagus-paganus-pagensis*, în sens profan-rural, fiind înlocuite încă de la început cu *terra* și derivatele ei), în celelalte limbi romanice au fost consemnate (inclusiv) accepții laice, accepții în relație cu sensul originar al substantivului latin (vezi, de pildă, cazul limbilor spaniolă și franceză sau al unor dialecte ale limbilor retoromană și italiană)⁸. Diferențele semantice dublează uneori diferențele formale. Menționăm spre exemplificare „perechea” *pascua/Pascha*, prima dintre variante, *pascua*, fiind continuată în cele mai multe dintre limbile romanice mai degrabă cu sens generic; italiana oferă, de pildă, numeroase exemple sugestive pentru sensul generic al substantivului (it.) *pasqua* (vezi și ebr. *pesah*, care avea și sensul de „sărbătoare” în general)⁹.

Aspecte de genul celor menționate sunt susceptibile de a fi înțelese în relație cu factori precum: creștinismul păgân¹⁰ (= popular) dezvoltat în aria carpato-danubiano-pontică (vezi selectarea lat. *Dominedeus*, la origini o invocație păgână); ambianța balcanică ortodoxă (vezi, de pildă, impunerea lui *sfânt*, în detrimentul lui

⁸ Din bogata bibliografie parcursă, menționăm următoarele surse: Pârvan 1911: 141, Dauzat 1938: 541, REW 1972: 6141 și Corominas III 1954: 610.

⁹ Pentru alte detalii, vezi Tagliavini (1963: 235 sq.).

¹⁰ Concept teoretizat/argumentat la Zugravu (1997).

sânt, în contextul liturghiei ortodoxe săvârșite în limba slavonă) sau epoca pătrunderii unui anumit termen latin în română vs în celelalte limbi romanice (vezi cazul lat. *paganus*, intrat mai târziu în limba noastră).

Discuția ar putea fi aprofundată prin considerarea inclusiv a cazurilor în care româna se grupează cu unele dintre limbile/dialectele romanice, definindu-se distinct în raport cu cele mai multe dintre acestea. Astfel, dacă ne vom referi la unele divergențe în plan formal, vom constata că româna se grupează uneori cu limbi/dialecte romanice precum friulana, logudoreza sau provensala, toate acestea continuând forma *Pascha*, iar nu *Pascua*, moștenită în restul Romaniei. Alteori, româna se grupează cu italiana și sarda (vezi continuarea variantei populare de nominativ *praebiter*, iar nu a formei literare/savante *presbyter*).

*

Importanța acestui fond latin (religios panroman) este susținută și prin faptul că mulți dintre termenii considerați se regăsesc și în albaneză, în calitate de împrumuturi (vezi Vătășescu 1997): *altarium*, *angelus*, *crux*, *ieiunare*, *Pascha(e)*, *presbyter*, *paganus* (împrumutat de albaneză ca termen laic [pëgërë „murdar”] și, ulterior, reîmprumutat cu sens religios [*pagan*, *pogan*]) sau *tumba* (doar cu sens laic).

O parte însemnată a acestora s-au conservat și la sud de Dunăre¹¹; este vorba despre *altare*, *crux*, *Dominedeus*, *Dominus* (în meglenoromână și în istroromână, unica formă conservată pentru sensul „Dieu”), *ieiunare*/*aiunare (păstrat în aromână, unde primul sens este cel laic, similar situației din unele limbi romanice, cum este spaniola), *Paschae* sau *presbyter/praebiter*. De altfel, mulți dintre acești termeni trebuie să fi cunoscut o frecvență notabilă în româna comună (vezi în special termenii *cruce*, *Domn(ul)*, *ajuna*, *păgân*, *Paște* sau *preot*, *apud* TILR 1969).

Toți termenii inventariați, exceptându-l pe *tumba* (conservat doar la sudul Dunării), prezintă (numeroase) ocurențe în primele texte (daco-)românești (vezi Dimitrescu 1973), unde apar uneori și derivate ale acestora: *ajuna* (atestat, printre altele, în *Pravila lui Coresi*), *altar* (cu o serie de atestări la Coresi), *înger*, *cruce*, *Dumnezeu*, *Domnul*, *păgân* (foarte bine atestat atât ca substantiv, cât și ca adjectiv), *Paște*, *preot* (apare în majoritatea textelor din sec. al XVI-lea considerate de Dimitrescu 1973, texte în care au fost consemnate și o multitudine de derivate, ca, de pildă, *preoteas*, *preoțesc*, *preoți* sau *preoție*), *Scriptură/scriptură* și, nu în ultimul rând, *sânt*. Urmărind ocurențele acestui fond religios panroman în texte circumscrise literaturii bisericești moderne/actuale, observăm că termenii atestați în româna veche se regăsesc, cu mici excepții, și în discursul religios actual. Astfel, în conformitate cu rezultatele cercetării efectuate, bine și foarte bine atestați în textul bisericesc modern sunt următorii termeni: *altar*, *înger* (consemnat frecvent în textul rugăciunii creștine, dar și în manualul catihetic), *cruce* (de asemenea, cu o recurență remarcabilă în manualul catihetic și în textul ortodox al rugăciunii

¹¹ Vezi observațiile care figurează în surse precum: P. Papahagi 1902, T. Papahagi 1932, Caragiu-Marioțeanu 1995, TILR I 2018, DÉRom ș.a.

creștine), *Dumnezeu*, *Domnul*, *Paște* (mai ales cu forma de plural *Paști*), *preot* și *Scriptură* (deosebit de frecvent în manualul de învățătură creștină ortodoxă). *Ajuna* și *sânt* nu au fost deloc consemnați în textele bisericești considerate de noi, în locul acestora optându-se pentru sinonimele slave corespunzătoare, *a posti*, respectiv *sfânt*. Slaba atestare a substantivului *păgân(i)* în economia discursului bisericesc actual se poate explica prin concurența exercitată de sinonimul maghiar *neamuri* (arh., bis.) „popoare necreștine; păgâni”¹².

Cruce, *Dumnezeu*, *Domnul* și *Paște* (mai ales în varianta *Paști*) se numără printre termenii relativ frecvent valorificați în paremiologia românească, în timp ce *altar*, *înger*, *ajuna*, *sânt* și *preot* sunt (mult) mai slab atestați. *Scriptură* apare sporadic în același cadru discursiv, unde *păgân* nu a fost deloc consemnat. Slaba valorificare a unor lexeme religioase moștenite, în câmp discursiv paremiologic, se explică prin aceea că poziția lor va fi fost dintru început subminată de unele dublete sinonimice de alte origini, în speță slavă (bisericească)¹³. Alți termeni vor fi fost percepuți foarte probabil ca fiind conotați cult/livresc, prin urmare puțin compatibili cu universul discursiv al proverbului (vezi subst. *Scriptură*).

Studiul paremiologic se poate dovedi profitabil în cazul unei terminologii cum este cea religioasă, observație a cărei validitate se susține în condițiile unui demers consacrat unei singure limbi romanice, dar și pentru abordări mai complexe, și anume comparativ-contrastive în arie romanică. De pildă, o cercetare de acest gen este susceptibilă de a oferi informații prețioase cu privire la raportul dintre doi termeni religioși sinonimi sau heteronimi. Referindu-ne la română, observăm, de pildă, că, deși atât *Dumnezeu*, cât și *Domnul* sunt selectați în proverbele românilor, totuși primul este superior reprezentat în acest cadru discursiv, ceea ce poate furniza un argument suplimentar în favoarea faptului că acesta și este termenul principal valorificat în română pentru desemnarea Divinității (creștine). Interes prezintă și variantele paremiologice lexicale, sugestive pentru utilizarea alternativă a celor doi termeni în unul și același microcontext/tipar invariant proverbial. Urmărirea distribuției acestora în proverbele românilor furnizează inclusiv argumente în sensul specializării fiecăruia dintre cei doi termeni (vezi, de ex., selectarea predilectă a substantivului *Domn(ul)* în contexte cu vocativul). Studiul paremiologic permite în egală măsură și urmărirea corespondențelor între rom. *Dumnezeu/Domnul* și descendenții lat. *Deus* în Romania Occidentală (vezi unele variante frastice interlingvistice sau unele heteronime frastice) și chiar relevarea unor similitudini/paralele între româna actuală și stadii (mai) vechi ale altor limbi romanice (vezi rom. *Dumnezeu* și it. arh.-dial. *Domeneddio*, formă atestată paremiologic).

Așa cum anticipam, același spațiu discursiv oferă și cadrul adecvat pentru observarea raporturilor dintre termeni sinonimi având origini diferite în română (latină moștenită și slavă), cum sunt și verbele *ajuna*, respectiv *posti*, primul

¹² Vezi, de ex., „Când vă rugați, nu spuneți multe ca *neamurile*” (BO/Matei 6:7). Totuși, în unele versiuni heterodoxe/catolice, cum este și NTC (1992), este selectat subst. *păgâni*. Pentru mai multe detalii, vezi Teleoacă 2017: 209, 274.

¹³ Vom reveni *infra* asupra acestui aspect.

consemnat doar sporadic în paremiologia românească, spre deosebire de împrumutul slav, cu ocurențe notabile la nivelul aceluiași cadru discursiv. O situație similară este relevată și de perechile *sânt/sfânt*, respectiv *preot/popă*. Impunerea unor termeni slavi în locul sinonimelor moștenite s-a putut produce în epoca slavonismului cultural, fiind favorizată în contextul oficerii liturghiei în limba slavonă. Sunt însă și cazuri în care concurența dintre cele două lexeme sinonime s-a finalizat cu afirmarea termenului moștenit, aspect explicat, cel puțin uneori, în relație cu faptul că terminologia părților bisericii s-a păstrat la români cu termeni latini, așa cum arată, de pildă, Onu (2000) (vezi cazul subst. *altar*, reținut în limbă în detrimentul formei cu fonetism slav, și anume *oltar*, dar și al altor slavonisme având statutul unor termeni de epocă/efemeride, precum *jrătivnic/jertvenic* sau *trebnic*).

Un exemplu pe deplin elocvent cât privește rezultatele interesante cu care se poate finaliza un studiu dedicat difuzării termenilor religioși, pe de o parte, în literatura populară, pe de altă parte, în literatura bisericească, este furnizat de perechea sinonimică *preot – popă*. Astfel, dacă *popă* nu mai apare deloc în literatura bisericească modernă/actuală, în schimb, în proverbele românilor, substantivul în discuție prevalează net asupra sinonimului moștenit. Oarecum la antipod, *preot* monopolizează câmpul discursiv bisericesc, acest termen fiind valorificat într-o măsură mică în proverbe. Sunt aspecte ce susțin faptul că dihotomia cult/popular se menține în româna actuală, în cazul perechii *preot – popă*. Același tip de demers poate releva și unele concordante lingvistice între discursul *bisericesc* și cel *popular/paremiologic*, în calitatea acestora de *discursuri conservatoare* (vezi, de ex., unele forme flexionare arhaice, cum este și forma hibridă de G.-D *Paștelor*).

3. TERMENI CONTEXTUAL RELIGIOȘI

Unii dintre termenii incluși în această categorie aparțin terminologiei înrudirii (vezi *fiu, frate, părinte*), respectiv celei păstorești (vezi *frupt* (pop.) „produsul în lapte al animalelor mulgătoare” – DEX 2009 – și *păstor*). În acest context, este important de subliniat faptul că accepțiunile religioase/creștine sunt mai mult decât niște sensuri figurate¹⁴, atâta vreme cât acestea trimit la precepte creștine esențiale, ce reflectă învățătura instituită prin textul fondator care este textul scripturistic/biblic¹⁵. În aceeași ordine de idei, nu este lipsit de importanță nici faptul că măcar unii dintre acești termeni trebuie să se fi utilizat în româna arhaică în primul rând ca termeni religioși (aceasta prin diferențiere față de situația din limba modernă/actuală). Este și cazul subst. *popor*, evitat, așa cum arată Brâncuș (1991: 103 sq.), în mod sistematic în cronici, fiind, după toate probabilitățile,

¹⁴ Așa cum acestea sunt tratate în multe dintre sursele lexicografice românești, unde, mai mult, accepțiunile „figurate” sunt consemnate, într-o serie de cazuri, incomplet (v., de ex., cazul lui *păstor*).

¹⁵ Româna în speță nu dispune de alți termeni mai adecvați pentru a defini conceptele creștine în discuție.

perceput ca termen religios (vezi semnificația „colectivitate de enoriași”, *apud* Brâncuș, *loc. cit.*).

La fel de important de subliniat este și faptul că cel puțin unii dintre termenii latini aflați la baza acestor lexeme cunoșteau (și) accepții religioase, în consecință o serie de similitudini semantice între limbile romanice putându-se explica (și) în relație cu această sursă comună. Menționăm în acest sens termenii: *cantare* (un frecventativ deosebit de expresiv utilizat în latina creștină; vezi Ernout–Meillet 1959: 93), *credere* (verb a cărui traiectorie semantică a fost sinuoasă, în decursul istoriei oscilând între utilizările religioase și cele profane, deși la origini este termen religios – *ib.*: 148), *filius* și *frater* (termeni de înrudire utilizați încă din latină și cu accepții religioase; vezi, de ex., *frater* „membru al unei confrerii”, sens atestat deja la sfârșitul secolului al II-lea – *ib.*: 252), *judex* și *judicare* (termeni utilizați în limbajul juridic, precum și în limba comună, respectiv în limbajul religios – *ib.*: 329), *lex*, *pax*, *pastor*, *parens*, *populus* sau *signum* (vezi, de asemenea, informațiile care figurează în Ernout–Meillet 1959/2001). Alți termeni, precum *c(h)orona*, *facies* sau *siccus* sunt consemnați în sursele consultate ca lexeme exclusiv laice.

Într-o serie de cazuri semantismul religios caracterizează în exclusivitate termenul din română, fiind, prin urmare, elocvent pentru individualizarea pregnantă a limbii noastre în arie romanică. Fenomenele semantice identificabile în astfel de situații (sugestive cel mai adesea pentru sensuri ulterioare, mai târzii) sunt, de regulă, în relație cu factori (lingvistici și) extralingvistici proprii precum ortodoxia, importanța păstoritului sau interacțiunile specifice în arie balcanică. De pildă, doar în română reflexul moștenit al lat. *c(h)orona* a fost consemnat cu sensul religios „coroană care se așază pe capul celor care se căsătoresc după ritualul religios” (Brâncuș 1991: 10), accepție dezvoltată fără îndoială în mediul confesional ortodox¹⁶. În aceeași ordine de idei, importanța deosebită a păstoritului la români este responsabilă de utilizarea descendentului latinescului *fructus* cu un sens diferit (mai exact circumscris câmpului conceptual [+animal]) de cel al heteronimelor romanice, care cunosc în exclusivitate accepții legate de regnul vegetal¹⁷. Accepția „persoană” a substantivului *față* (vezi sintagma *față bisericească*) este expresia unui calc semantic efectuat după slavonă sau/și greacă, altfel spus reflectă un semantism dobândit în context balcanic-ortodox (DA 1934 77 sqq.), așa cum obiceiul înfărtățirii (vezi sintagma *frați de cruce*) este foarte probabil luat de la slavii de sud, el regăsindu-se și la albanezi (DA 1934: 66 sq.; Scurtu 1966: 122). Individualizarea românei, sub aspect semantic, în raport cu celelalte limbi romanice se poate ilustra și prin semantismul religios al subst. *parens* (atestat cu accepție religioasă atât la nordul, cât și la sudul Dunării), în acest context corespondența cu restul Romaniei fiind posibilă prin includerea în discuție a descendenților lat. *pater*, în română un latinism.

¹⁶ Respectivul ritual nupțial evocă încoronarea împăraților bizantini (Șăineanu 1999/1887: 87).

¹⁷ În limbaj bisericesc, *frupt* apare îndeosebi în sintagma *de frupt*, sinonimă cu *de dulce* (*vs de post*): în ritualul Bisericii creștine ortodoxe, cu referire la mâncăruri „care sunt permise numai în perioadele dintre posturi” (DA 1934: 183, DEX 2009), dar și la zile sau perioade „în care este îngăduit să se mănânce orice fel de aliment” (*ibidem*).

Discontinuitatea în arie romanică este relevată și de o serie de situații în care româna se grupează cu una sau două limbi romanice, cu care formează, altfel spus, o arie izolată, definindu-se distinct în raport cu cele mai multe dintre limbile romanice. Astfel, sensul „clopot” al lat. *signum* apare într-o serie de idiomuri neolatine, nu și în română, și nici în italiană, așa cum accepția „colectivitate de enoriași” a fost consemnată pentru rom. *popor*, respectiv pentru heteronimele corespunzătoare din italiană și franceză, aceasta în condițiile în care majoritatea celorlalte limbi romanice cunosc și utilizează în special descendenții ai lat. *parochia*. Discontinuități semantice am consemnat și cu privire la reflexele moștenite ale lat. *fratre/frate*, nu întotdeauna cele două accepții, laică și religioasă, regăsindu-se în toate limbile/dialectele romanice. Astfel, în unele arii, termenul a fost continuat exclusiv cu accepție laică (vezi sarda), în altele fiind păstrat doar cu sens religios (vezi italiana și limbile iberoromanice). Nu lipsesc nici ariile în care *fratre/frate* se regăsește cu ambele accepții (vezi franceza, dar și româna). De fapt, accepția „creștin; monah” s-a conservat îndeosebi în Romania Occidentală, în special în limbile iberoromanice, respectiv în italiană, aspect pus în relație cu faptul că în aceste limbi s-au impus alți termeni pentru desemnarea înrudirii exprimate prin lat. *frater* (vezi, de pildă, descendenții lat. *germanus*).

În română, accepțiile religioase ale multora dintre aceste lexeme se actualizează preponderent, dar nu exclusiv, în sintagme (vezi, de ex., *fiu/Fiu*, *părinte/Părinte*, *păstor/Păstor*). *Frupt*, *dulce* și *sec* dezvoltă doar izolat sensuri religioase în afara unor sintagme/locuțiuni, în timp ce apartenența la câmpul religios a unui termen precum *față* este condiționată de ocurența sa în structuri frazeologice.

La nivelul inventarului delimitat, unele sensuri religioase sunt marcate arhaic sau arhaico-popular/regional (vezi, de ex., *lege* „credință religioasă/creștină” și *popor* „colectiv de enoriași, colectivitate religioasă; parohie”, MDA₂ 2010). Multe dintre sensurile religioase sunt cunoscute însă și azi, nefiind conotate popular/regional, așa cum se poate observa și în cazul termenilor: *cânta* „(cu referire la preot) a ține slujba religioasă”, *cunună* „coroană care se așază pe capul celor care se căsătoresc după ritualul religios”¹⁸, *a crede* „a avea credință religioasă”, *față* (*bisericească*, *dumnezeiască*) „persoană/instanță preoțească/divină”, *Fiu* (cu referire la Iisus Hristos, Fiul Domnului), *frate* „titlu pe care și-l dau călugării între ei, dar și creștinii în general”, *a judeca* „(cu referire la Dumnezeu) a hotărî la judecata de apoi cine va intra în rai și cine în iad”, *pace* „liniște veșnică, odihnă de veci a omului după moarte”, *Părinte/părinte* „Dumnezeu; preot; călugăr”, *păstor/Păstor* „preot; Dumnezeu în ipostaza hristică” ș.a.

În suficient de multe cazuri, termenii incluși în această subcategorie prezintă mai mult de o accepție religioasă; de exemplu, *fiu/Fiu* se utilizează cu referire la Iisus Hristos (vezi *Fiul lui Dumnezeu*), dar și la omul înduhovnicit (vezi *fii adevărați*) și chiar la diavol (supranumit *fiul fărădelegii* sau *fiul pierzării*).

Semantismul religios este adesea susținut și prin alte lexeme din aceeași familie, în speță prin derivate sau, mai rar, compuse, respectiv prin alți termeni

¹⁸ Sens neconotat regional/popular/arhaic în dicționarele consultate.

moșteniți care lexicalizează (inclusiv) o accepție religioasă; menționăm spre exemplificare: (*cânta* –) *preacântat* „(cu referire la Dumnezeu) preaslăvit”, *cântare* „cântec bisericesc”, *cântăreț* „persoană care execută cântările și citirile în serviciile religioase” ș.a.; (*cunună* –) *cununa*, *cununie*; (*crede* –) *credincios*, *credința* „a (în)creștina”; (*păstor* –) *păstori*, *arhipăstor* „arhieru, episcop prelat”; (*popor* –) *poporî* „(despre preoți) a păstori credincioșii”, *poporean* „enoriaș, credincios” ș.a.

Urmărirea ocurențelor unor termeni laici utilizați contextual cu accepție religioasă în proverbele românilor furnizează argumente în favoarea faptului că termenii respectivi au fost profund asimilați în mediul (discursiv) popular românesc, (inclusiv) în calitatea acestora de termeni circumscriși vocabularului religios, ceea ce se poate observa și în cazul unor lexeme, precum: *cânta*, *crede*, *frate*, *judeca*, *lege* (al cărui semantism religios se actualizează îndeosebi la nivelul unor frazeologisme, sintagme și locuțiuni), *părinte* „preot”, *păstor* (vezi foarte multe proverbe în care *păstor* apare cu semnificația sa spirituală) ș.a.

Semantismul religios al multora dintre lexemele incluse în această subcategorie este elocvent susținut și prin ocurențele acestora în literatura bisericească modernă/actuală. De pildă, semantismul religios al verbului *a cânta*, precum și al altor termeni din aceeași familie este profund dezvoltat în relație cu dimensiunea *encomiastică* în textul psalmic, dar și în textul rugăciunii creștine (ortodoxe). Foarte bine atestat în literatura bisericească actuală este și *frate*, consemnat cu precădere în literatura biblică neotestamentară, cadru discursiv la nivelul căruia semantismul religios este aprofundat în contextul afirmării iubirii creștine față de aproapele, inclusiv față de „vrăjmaș”, revalorizat drept *frate*. Și exemplele ar putea continua.

4. TERMENI EVOCATORI AI UNOR CREDINȚE ȘI SUPERSTIȚII

Includerea în această subclasă a termenilor *boace*¹⁹ și *soartă* se justifică în condițiile în care ambii evocă ritualuri/convingeri ce vin în contradicție cu punctul de vedere creștin; astfel, moartea nu este un capăt de drum, cum lasă a se înțelege versurile sumbre ale bocetelor, ideea predestinației fiind, în același cadru discursiv, respinsă (omul dispune de liber-arbitru). Cei doi termeni au fost atestați și în dialectele românești de la sud de Dunăre, *sors* regăsindu-se (în calitate de împrumut) și în albaneză. *Boace* nu apare deloc în literatura bisericească actuală (unde sporadic l-am consemnat pe *a bocî*) și nici în proverbele românilor. *Soartă* cunoaște unele ocurențe în texte bisericești actuale, unde este întrebuițat însă cu semnificații distincte de cele circumscrise ariei semiotice a *superstiției*. În schimb, același substantiv este frecvent utilizat în paremiologie, cadru discursiv la nivelul căruia este valorizat pregnant în conformitate cu dimensiunea sa semantică intrinsecă, și anume în calitate de lexem sugestiv pentru aria credințelor și superstițiilor. Dacă în cazul lui *sors* constatăm concordanțe formale și semantice în

¹⁹ Termen arhaico-regional, substituit în majoritatea covârșitoare a ariilor dacoromânei prin *bocet*.

arie romanică, nu același lucru se poate afirma despre *vox, vocem*, în restul României fiind consemnate doar izolat unele similitudini cu rom. *boace*.

5. ÎN LOC DE CONCLUZII

O parte însemnată a termenilor (religioși) panromanici au fost selectați în vocabularul reprezentativ al limbii române, precum și în vocabularele reprezentative ale celorlalte/altor limbi romanice (vezi Sala *et al.* 1988²⁰). Faptul echivalează cu a admite că aceștia dețin o poziție privilegiată în ansamblul lexical al limbilor romanice, grație vechimii și frecvenței lor, precum și capacității acestora de a fi generat (și ca o consecință a primelor două caracteristici) un număr important de derivate, dar și de a se fi îmbogățit semantic. Astfel, din totalul celor 32 de termeni panromanici inventariați, 23 fac parte din vocabularul reprezentativ al românei, unde cel mai bine reprezentați sunt termenii panromanici care îndeplinesc criteriul uzajului/frecvenței (vezi termenii *altar, fiu, nuntă, pace, popor, soartă și zeu*), urmați, la distanță foarte mică, de subclasa termenilor panromanici care satisfac toate cele trei criterii de apartenență la vocabularul reprezentativ al românei (USD), și anume: *cruce, Domn, dulce, față, frate și părinte*. Restul termenilor incluși aici reprezintă cuvinte care satisfac unul dintre criteriile: US (vezi *crede, judeca, lege și semn*), UD (vezi *cânta, înger și preot*), D (vezi *păstor*) sau S (vezi *cunună și sec*). Descendenții formelor din latină *ieiunare, iudex, Pascha, sanctus, scriptura* și *vox* nu au fost reținuți în vocabularul reprezentativ al românei, în condițiile în care cei mai mulți dintre aceștia sunt conotați arhaic/arhaico-regional/-popular (vezi rom. *ajuna, jude, sânt, boace*); alții (vezi *Paște și scriptură*), deși actuali, nonregionali, nu îndeplinesc, totuși, niciunul dintre criteriile de apartenență admise în lucrarea citată²¹.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Surse

- BI 1980 = *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, Ierusalim, Societatea Biblică.
 BO 1988 = *Biblia sau Sfânta Scriptură* (tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul BOR, cu aprobarea Sf. Sinod), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR.
 BP 1990 = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Vechiul și Noul Testament*, Dillensburg, Germania, Gute Botschaft Verlag (GBV) [ed. I: 1989].

²⁰ Lucrare în care apartenența la *vocabularul reprezentativ* este discutată în relație cu următoarele trei criterii: frecvența/uzajul (U), puterea de derivare/D (cel puțin trei derivate), respectiv polisemia/S (minimum cinci sensuri, figurate sau proprii).

²¹ Aceștia au fost selectați însă în vocabularele reprezentative ale altor limbi romanice (de exemplu, *jejunare* este selectat în cele ale limbilor catalană și retoromană, *Pascha* – în cele ale limbilor sardă, retoromană și occitană, *scriptura*, în vocabularul reprezentativ al italienei ș.a.m.d.).

- CC 1993 = *Catehismul Bisericii Catolice*, partea I, București, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București.
- ÎCO 1992 = *Învățătură de credință creștină ortodoxă*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- L 1974 = *Liturghier*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.
- M 1992 = *Molitfelnic* (ediția a V-a), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR.
- NTC 1992 = *Noul Testament* (ediția a IV-a), tradus și adnotat de Pr. Dr. Emil Pascal, Paris, Éditions du dialogue, Société d'Éditions Internationales.
- Rug. 1987 = *Carte de rugăciuni* (ediția a VII-a), București, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București.
- Rug. 2004 = *Carte de rugăciuni pentru trebuințele și folosul creștinului ortodox*, tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul BOR, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR.
- Rug. 2007 = *Carte de rugăciuni*, tipărită cu binecuvântarea Î.P.S. Sale Dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, Sibiu, Editura Andreiana.

*

- Borza 1968 = Al. Borza, *Dicționar etnobotanic. Cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, București, Editura Academiei.
- Ciorănescu 2007 = Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O.
- Corominas 1954, 1955, 1956 = J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (vol. I: A–C; vol. II: CH–K; vol. III: L–RE), Madrid, Editorial Gredos.
- Cortelazzo, Zolli 1990, 1991, 1992 = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna, Zanichelli.
- DA 1934 = *Dicționarul limbii române*, tomul II, partea I, F–I, București, Edițiunea Academiei Române.
- Dauzat 1938 = Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique*, Paris, Librairie Larousse.
- DEX 2009 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Ernout–Meillet 1959/2001 = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.
- FEW = Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Band I: A–B, Tübingen, 1948; II: C–K–Q, Tübingen, 1949; III: D–F, Tübingen, 1949; IV (*hordeolus–iudes*), Lieferung, 1951; V (*jacere–Langobardus*), Lieferung, 1948; VI (*mercatio–mneme*), Lieferung, 1967; VII (*oculus–pannus*), Lieferung, 1954; VIII (*patavia–pelagos*), 1955; IX (*placabilia–polire*), Lieferung, 1958; X (*renovare–rex*), Lieferung, 1961 + (*rex–rosa*), Lieferung, 1962; XIII (*T–tenaculum*), Lieferung, 1965; XIV (*vibrare–viridis*), Lieferung, 1960 + (*viridis–schluss*), Lieferung, 1961.
- MDA₂ 2010 = *Micul dicționar academic*, vol. II, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Panțu 1929 = Zaharia Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzând numirile române, franceze, germane și științifice*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”.

- REW 1972 = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg [prima ediție: 1935].
- Stănciulescu-Bârda 2017, 2018, 2019 = Al. Stănciulescu-Bârda, *Dicționarul proverbelor religioase românești*, vol. I, II și III, ediția a II-a, Malovăț, Editura Parohiei Malovăț.
- Șăineanu 1929 = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române* (ediția a VI-a), București, Editura Scrisul Românesc.
- Zanne 1895–1903 = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* (Cu un Glosar româno-francez), vol. I–X, București, Editura Librăriei Socecu & Comp.

Lucrări de referință

- Brâncuș 1991 = Grigore Brâncuș, *Istoria cuvintelor*, București, Editura Coresi.
- Caragiu-Marioțeanu 1995 = Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Païen, chrétien et orthodoxe en aroumain*, în *Studi rumeni e romanzi. Omaggio a Fl. Dimitrescu e Al. Niculescu, Linguistica, etnografia, storia rumena*, vol. I, Padova, Unipress (UP), p. 52–73.
- Dimitrescu 1973 = Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi (Indice lexical paralel, sec. al XVI-lea)*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Drăganu 1920–1921 = Nicolae Drăganu, *Zo te cuște*, în „Dacoromania”, I, p. 308–312.
- Goicu 1999 = Simona Goicu, *Termeni creștini în onomastica românească*, Timișoara, Editura Amphora.
- Mihăescu 1960 = Haralambie Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, Editura Academiei.
- Mihăescu 1993 = Haralambie Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, Editura Academiei Române.
- Mohrmann 1965 = Christine Mohrmann, *Études sur le latin des chrétiens*. Tome III. *Latin chrétien et liturgique*, Roma, Edizioni di storia e letteratura.
- Onu 2000 = Liviu Onu, *Terminologia creștină și istoria limbii române*, în ciclul *Conferințele Academiei Române*, București, Editura Academiei Române.
- P. Papahagi 1902 = Pericle Papahagi, *Meglenoromânii* (Studiu etnografico-filologic), București, „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Literare, seria II, tomul XXV, p. 1–268.
- T. Papahagi 1932 = Tache Papahagi, *Aromânii. Grai. Folclor. Etnografie. Cu o introducere istorică* (Curs universitar litografiat), București, Facultatea de Filosofie și Litere din București.
- Pârvan 1911 = Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, Atelierele Grafice Socec & Co.
- Petrovici 1943 = Emil Petrovici, *Articole mărunte*, în „Dacoromania”, X, partea a II-a, p. 351–360.
- Pietreanu 1984 = Marica Pietreanu, *Salutul în limba română. Studiu sociolingvistic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Popinceanu 1964 = Ion Popinceanu, *Religion, Glaube und Aberglaube in der Rumänischen Sprache*, Nürnberg, Verlag Hans Carl.
- Sala et al. 1988 = Marius Sala (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Scurtu 1966 = Vasile Scurtu, *Termeni de înrudire în limba română*, București, Editura Academiei.

- Șăineanu 1999/1887 = Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Livia Vasiliuță, Timișoara, Editura de Vest [prima ediție: 1887].
- Tagliavini 1963 = Carlo Tagliavini, *Storia di parole pagane e cristiane attraverso i tempi*, Brescia, Morcelliana.
- Teleoacă 2005 = Dana-Luminița Teleoacă, *Terminologia religioasă creștină în limba română*, București, Editura Academiei Române.
- Teleoacă 2017 = Dana-Luminița Teleoacă, *Limbaajul bisericesc actual între tradiție și modernitate. Literatura didactică și literatura beletristică*, București, Editura Universității din București.
- TILR 1969 = Ion Coteanu (coord.), *Istoria limbii române*, volumul II, București, Editura Academiei.
- TILR 2018 = Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române*, volumul I, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Vătășescu 1997 = Cătălina Vătășescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, Ministerul Educației, Institutul Român de Thracologie, Bibliotheca Thracologica, XIX.
- Zugravu 1997 = Nelu Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, Institutul Român de Thracologie, București, Vavila, EDINF SRL.

ONCE AGAIN ABOUT THE INHERITED RELIGIOUS VOCABULARY: WITH A SPECIAL FOCUS ON THE PAN-ROMANCE LEXICAL FUND

ABSTRACT

This study displays the findings of an extensive research project dedicated to the Pan-Romance religious lexicon (*Cuvinte și sensuri religioase în română și alte limbi romanice. Termini latini panromanici/Words and Religious Meanings in Romanian and Other Romance Languages. Pan-Romance Latin Terms*, manuscript). Our research encompasses not only the religious terms *per se* (e.g., Lat. *altare* ‘altar’, Lat. *angelus* ‘angel’, Lat. *crux* ‘cross’, Lat. *Deus* ‘God’, Lat. *ieiunare* ‘fasting’, Lat. *Pascha* ‘Easter’, Lat. *presbyter* ‘priest’, Lat. *sanctus* ‘saint’, etc.), but also several secular words that have contextually acquired a religious connotation. A subset of the latter group is distinguished according to the semantic status of the term in contemporary Romanian (e.g., Lat. *cantare* ‘sing’, Lat. *corona* ‘crown’, Lat. *credere* ‘believe’, Lat. *Dominus* ‘Lord’, Lat. *filius* ‘son’, Lat. *frater* ‘brother’, Lat. *fructus* ‘fruit’, Lat. *iudicare* ‘judge’, Lat. *lex* ‘law’, Lat. *parens* ‘parent’, Lat. *pastor* ‘shepherd’, etc.). It also includes lexemes pertaining to the domain of ‘beliefs and superstitions’.

Based on current references in the field (e.g., DÉRom), we have examined multiple aspects encompassing: (i) the status of the Pan-Romance Latin term (e.g., the relationship of some of these terms with (biblical) Greek, epigraphic attestations and the relevance of such attestations, religious versus secular semantics, etc.); (ii) the unity/concordance of Romanian with (the) other Romance languages; the factors that provide insights into a series of linguistics phenomena unique to the Romanian language (e.g., popular Christianity, Orthodox religion, the importance of shepherding, the epoch of Latin term penetration into Romanian versus the rest of Romania, etc.);

(iii) the preservation of these terms in the South of the Danube; (iv) attestations in early Romanian texts, as well as in modern/current church discourse; (v) occurrences in Romanian proverbs; (vi) the competition between some inherited Pan-Romance religious terms and their Church Slavonic synonymous counterparts; (vii) the extent to which this Pan-Romance lexical fund is part of the essential vocabulary of Romanian, as well as that of other Romance languages, etc.

Keywords: *religious, Pan-Romance, continuity versus discontinuity in the Romance area, popular Christianity, Orthodox religion, representative vocabulary.*